

İNSANDA FARKLI İÇGÜDÜ VE POTANSİYELLER: DENGE UNSURU VE FAZİLET KAYNAĞI¹

Recep ARDOĞAN²

Takdim

Yaşadığımız dünyada, kuraklık, kıtlık, sel, erozyon, yangın, deprem gibi doğal afetler; hastalıklar, ölümler; kazalar, sakatlanmalar; zulümler, savaşlar ve soykırımlar gibi kötülükler görülmektedir. Bunların olmasının Yüce Allah'ın iyilik ve rahmetiyle nasıl bağdaştığı öteden beri insanlar tarafından sorgulanmıştır. Özellikle maddeci ve inkârcı düşüncede bu konu her türlü eksiklikten uzak bir yaratıcının olmadığına kanıt olarak gösterilebilmiştir. Maddeci-inkârcı düşünce sıkça şu soruyu dile getirmektedir.

- Allah sonsuz iyilik, rahmet ve cömertlik sahibiyse tüm bu ıstırap ve üzüntülerin yaşanmasına neden izim veriyor?

- Bu acı ve üzüntü kaynağı olguları neden yaratıyor?

Bu sorular İslam'daki Allah inancı hakkında şüpheler oluşturmaya, inkârcılığı yaygınlaştırma yönelik iddialar olarak ortaya konmaktadır.

Elbette dünyadaki acı ve üzüntülerin önemli bir kaynağı insanoglunun kendi seçimleri ve elleriyle gerçekleştirdiği fiillerdir. Bunlar sorumlusu insan olan ahlakî kötülüklerdir. Ancak bu hakikat karşısında da ateistler "Allah neden bunca kötülükleri işleyen insanı yarattı?" veya "Allah insanı kötülük işlemeyen bir varlık olarak yaratmaz mıydı?" diye sormaktadır. Yine insandaki öfke, şehvet gibi kimi yapısal özellikler de kötülük problemi bağlamında gündeme gelmektedir.

Risale-i Nur'da doğal kötülüklerin yaratılış planındaki hikmeti açıklandığı gibi insanın yapısal özelliklerinin de hikmetleri ve hikmete uygun hâli de açıklanmıştır.

Bu yazıda işte yaratılıştan insana verilen temel potansiyeller ve bunların hikmeti ve denge hâline ilişkin Risale-i Nur'da yer alan açıklamalar, güncel bir dil kullanılarak ortaya konacaktır.

1 Bu yazı yazarın *Güzel Düşün Güzel Gör* (İstanbul: KLM Yayınları, 2018) adlı kitabın 191-203. sayfaları arasındaki bölümden hazırlanmıştır.

Söz konusu kitap "Yüce Allah (azze ve celle), evrende doğal afetler, acılar, üzüntülerin olmasına neden izin veriyor, bunların varlığı Allah'ın adalet, kerem ve rahmetiyle bağdaşır mı?" sorusuna verilen cevabı konu etmektedir. Konuyla ilgili ayetler, hadisler, sahabe hayatından kesitler yanında çeşitli hikmetli sözler, temsiller ve ibret verici öyküler de içermektedir. Halk ve ortaöğretim öğrencilerinin anlayabileceği sade ve akıcı bir üsluba sahiptir.

2 Prof. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (3kelam@gmail.com)

Gönderim Tarihi: 12.08.2018, Kabul Tarihi: 20.09.2018

1. Yaratılış Hikmetin Tecellileridir

İnsanda çok çeşitli duygular ve eğilimler vardır. Bunlar çoğu zaman insanın gerek kendine gerekse çevresine zarar vermesine yol açmaktadır. Ancak insan tabiatındaki bu duygu ve eğilimlerin hiçbiri gereksiz ve bizatihi (özünde, kendinde) kötü değildir. Bunların, varlıkların övücü (fâhr-i kâinat) Hz. Muhammed'in (asm) karakter ve ahlakında olduğu gibi bir denge içinde gelişmesi de Allah'ın varlığının delillerindedir. Çünkü bunlar tesadüfen olsaydı, bu hayret verici denge ve düzen olmazdı. Oysaki insanın bu duyguları gerekli ve birbiriyle insicam içindedir. İnsanın kötülüğü bu duygulara sahip olmasından değil aklıyla bunları dengelemekten kaçınmasındadır.

İnsan "benlik" olarak 0 rakamı gibi nötrdür. Nerede durduğuna göre değer kazanır: 01 ve 10 gibi. Doğru ve dengeli bir duruş da insanın potansiyellerinin dengede olmasına bağlıdır.

Allah varlıklara bir düzen vermiş ve belli kanunlar koymuştur. İnsan tabiatı ve tabiatındaki varlık ve olaylar bunlara göre işler. Aslında Kur'an'da fitrat kavramı da insanın yaratılışında bir özellik olduğunu ve beşerin belli kanunlara tabi bulunduğunu belirtir. Bunlar gözetilmediğinde de kaos ortaya çıkar. Bu nedenle insan fitratı gözetilmeli, onun tabii özellikleri meşru yönlere yönlendirilmeli, köreltilmemelidir.

Mevcutatın yaratılışında hikmetsizlik ve yararsızlık yoktur. Yaratılıştaki ölçsüzlük ve israf da bulunmaz. Yüce Allah her şeyin yaratılışında en kısa yolu, en kolayı ve en güzel niteliği seçmiştir. İnsandaki sayısız manevi yetenekler, his, akıl ve düşünce asla abes, yararsız, işlevsiz, orantısız değildir.³ O halde Allah (ac) tarafından insana verilen yapısal özellikler, ruhsal potansiyeller de asla hikmetsiz değildir. İnsana düşen hikmetin peşine düşmektir. O, düşmekten ancak hikmetin peşine düşerek kurtulabilir.

2. İnsandaki Üç Temel Potansiyel

Said Nursi gibi pek çok İslam âlimi insanda üç temel potansiyel bulunduğunu kabul eder.

İnsan bedeni değişimlere, hâlden hâle geçişlere ve hatta çeşitli felaketsel maruzdur. İnsan ruhunun hayatını sürdürebilmesi ve kendini geliştirebilmesi için onda üç potansiyel var edilmiştir. Bunlar:

1. İhtiyaç duyduğu ve yararlanacağı şeylere yönelebilmesi için arzu ve ihtiyaç kuvvesi (kuvve-i şehevîye)
2. Zararlı şeyleri kendinden uzaklaştırmak için öfke ve kendini savunma kuvvesi (kuvve-i gadabîye)
3. Fayda ve zararı, doğru ve yanlış, iyi ve kötüyü birbirinden ayırt edebilmek için akıl yeteneği (kuvve-i akliye)

³ Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 701.

Hayvanların aksine insandaki potansiyeller yapısal olarak sınırlanmamıştır. Yaratıcı mükemmel kudretiyle aynı maddeden çok farklı varlıklar çıkarmış, onlara çeşitli görevler yazmıştır. Evreni okunacak bir yaratılış kitabı yapmış, küçük bir hücreye de kütüphane dolusu bilgi kodlamıştır.

Bu düzen içinde en önemli varlık insandır. O, tüm evrendeki varlık çeşitliliğini yansıtan bir özdür.

İnsanın görevleri de çok farklı ve çok yücedir.

Allah bütün canlı türlerinin çeşitli derecelerine verdiği işlevlerden daha önemli bir işlevi insana vermiştir. İnsan dışında her canlı âdeta bir harftir. Bir araya gelirler, Allah'ın isimlerini anlatırlar. Maddi yapısıyla insan da bu manada onlara katılır. Ancak insanın daha önemli bir görevi daha vardır. Bilinciyle, kalbiyle varlıkların ifade ettiği manayı okur.

Yüce Yaratıcı insanların potansiyelleri ve hissiyatlarına yaratılıştan gelen bir sınır koymamıştır. Onun potansiyellerini serbest bırakmış ama akıl ve hikmet vermiştir.

Diğer canlıların potansiyelleri ve hissiyatları sınırlıdır, yaratılıştan gelen sınırları da vardır. Hâlbuki insanın her potansiyeli sınırsızdır, ucu açıktır. Sayısız, bitmez yöne gider.

Çünkü insan yaratıcının isimlerinin sınırsız tecellilerine bir aynadır. Bu nedenle ona çeşitli potansiyeller, bitmez merak, sonu gelmez arzular verilmiştir. İnsanın potansiyelleri, yapısal/biyolojik olarak sınırlanmadığından onda hesaplanamaz iyilikler de kötülük ve zulümler de görülür. Onun işlediği cinayetler büyük olur.

Allah'ın, insanoğluna verdiği bu potansiyellerin her biri yıkıcı sınırlara da varabilir. Ancak burada insanın bu kuvveler arasına dengeyi kurma sorumluluğu vardır. İlahî imtihan da bu noktaya ilgilidir.

Ama insandaki bu kuvvelere dinî hükümlerle bir sınır belirlenmişse de fitraten (biyolojik olarak) bir sınır konmamıştır. Bu nedenle bu potansiyellerin her birisi,

- ifrat,
- vasat (ölçülü, orta hâl),
- tefrit şeklinde üç mertebeye ayrılırlar.⁴

2. 1. Akıl Potansiyeli

Akıl potansiyelinin⁵ ifratı yanlış doğru, batılı hak gösterecek şekilde akıl oyunlarıdır. Başka bir ifadeyle kelime oyunlarıyla hakikati evirip çevirmedi. Tefriti anlama eksikliğidir. Bunların her ikisi de karanlık ve fesattır.

⁴ İfrat: Bir konuda aşırı gitme, tefritin zıddı. Tefrit: bir konuda eksik ve yetersiz olma durumu.

⁵ Kuvve-i akliyye

Akıl kuvvesinin ölçülülük ve doğruluk hâli ise hikmettir. Hikmet sahibi insan duygularına kapılmaz, dürtülerinin esiri olmaz. Allah tarafından verilen potansiyelleri bir denge içinde tutar. Hak, adalet ve iyilik kavramıyla düşünür ve bunları ilke edinerek karar verir. Hakkı hak bilir ve ilke edinir, bâtlı bâtil bilip ondan kaçınır.⁶

2. 2. Savunma Potansiyeli

Savunma potansiyeli veya öfke kuvvesinin⁷ de iki uç noktası ve bir denge aralığı vardır.

Savunma potansiyelinin tefrit derecesi korkaklıktır. Bu durumdaki insan korkulmayan şeylerden bile korkar. İfrat hâli cahil cesarettir; maddi veya manevi hiçbir şeyden korkmamaktır. Öfkeye kapılarak akli devreden çıkarmak ve saldırganlıktır. Başkalarının haklarını gasp etme, saldırganlık, şiddet, zulüm bu aşırılığın sonucudur. Savunma potansiyeli olması gereken insanî-medenî sınırların dışına çıkarsa insan medenî hayattan uzaklaşır, vahşileşir; insanlara karşı kalbindeki şefkat kaybolur. Toplum hayatı altüst olur. Yeryüzü cinayet ve savaş yerine döner. Ahlakî kötülüklerin, acımasızlık ve zulümlerin nedeni savunma potansiyelinin kendisi değildir. Bu potansiyelin dengede tutulmaması; inanç ve ahlakî ilkelerle, akıl ve vicdanla dizginlenmemesidir.

Bu potansiyelin ölçülü ve dengeli hâli ise adalet ve iyilik çerçevesindeki cesarettir. Bu potansiyel dengede tutulduğunda kişi, dinî ve dünyevî hakları uğruna canını feda eder ama meşru olmayan şeylere karışmaz.⁸

2. 3. Arzu Potansiyeli

Arzu potansiyelinin⁹ ifrat hâli şehvet düşkünlüğü ve nefsanî arzulara kapılmadır. Kuvve-i shehviyesi yaratılış gayesine uygun olanın dışına taşarsa insan nefsin arzularına kapılır. Tefriti ise helale de harama da arzu duymamaktır, bedenî ihtiyaç duyduğu şeylere iştahı olmamaktır. Arzu potansiyelinin dengeli ve ölçülü hâli ise iffettir; içgüdülerini meşru yöne kanalize etmektir.

Bu potansiyellerin ölçülü ve dengeli olması insanı inanç ve yaşantı alanında sapsular, kötülükler ve günahlardan uzak tutar.¹⁰

Ayrıca arzu potansiyelinin yemek, içmek, uyumak ve konuşmak gibi işlerinde de üç merteye vardır.

Arzu potansiyeli ile ilgili olarak dile getirilmesi gereken bir nokta da şudur:

6 Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *İşaratü'l-İ'caz* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 46.

7 Kuvve-i gadabiyye

8 Bkz. Nursi, *İşaratü'l-İ'caz*, 46, 300, 348.

9 Kuvve-i shehviye

10 Bkz. Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar* (İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012), 18-119.

İnsandaki bu potansiyel eğer meşru yöne kanalize edilirse, ayrıca dış etkenlerle kıskırtılmaz ve aşırılığa yol açılmazsa hayırdır, nimettir.

Aksine bu potansiyel harama sarf edilirse kötüdür. Ancak burada insan iradesini şerre sevk etmiş, gücünü günaha sarf etmiş; böylelikle de nimeti kendisi için günaha çevirmiştir. Allah bu potansiyeli bir hikmete üzere, bir nimet olarak vermiştir. Ayrıca insandaki şehvetin devamlılığı ve zevk-i selim¹¹ onu bir aile kurmaya sevk etmektedir. İnsan doğadaki diğer canlıların cinselliğinden farklı bir cinsel hayata sahiptir. Başka etkenlerin de devreye girmesiyle insan bir aile kurmaktadır. Çocuklar da aile hayatında dünyaya gelmekte; annesi, babası ve diğer büyüklerin sevgi, şefkat ve özeniyle yetişmekte, bir eğitim alarak kişiliğini geliştirmektedir.

Allah'ın insana verdiği kuvveler gereklidir, birbirini dengelediği ve gerektiği seviyede tutulduğunda çeşitli faziletler ortaya çıkar. Doğru yol, adalet ve denge yoludur. Bu da ancak hikmet, iffet ve yürekliliğin birleşmesiyle ortaya çıkar.¹²

İnsan duygularını aklıyla dengelediği ve aklını da vicdanından ayırmadığı sürece dengeli bir hayat sürer. Zulmetmez, zulme razı olmaz. Onurlu olur; insanların onurunu çiğnemez. Özgür olur, insanların özgürlüğüne saygı duyar.

İnsanlar aynı yaratılış özelliğiyle dünyaya gelirler ancak her biri ayrı bir karakter ve kişiliğe sahip olurlar. Fitrat birdir ama karakterler çeşitlidir. Kişiliklerin çeşitlenmesi insanın aldığı eğitim; benimsediği inançlar, ilkeler, idealler, yaşam tarzı ve sergilediği davranışlarla ortaya çıkar.

Bu konuya bir benzetme ile açıklık getirmek mümkündür.

Elmas ile kömürün aslı karbon maddesidir. Ancak karbonun farklılığından dolayı biri elmas diğeri kömür adını alan iki ayrı madde ortaya çıkmıştır. İnsanın aslı da birdir. Her insan iyi ve dengeli bir fitrat üzere yaratılmıştır ve Allah'ın bu yaratışında bir değişiklik yoktur:

“Allah'ın fitratı... ki O, insanları bu fitrat üzere yaratmıştır. Allah'ın yaratmasında hiçbir değişiklik yoktur.” (Rum 30/30)

Yaratılıştan bir insan diğerdinden üstün olmadığı gibi biri kötü ruhlu diğeri iyi ruhlu değildir. Kötülük ve iyilik insanın kendisinin karar verdiği niteliklerdir. İnsanlık ailesinin her bireyi aynı maddî, manevî, medenî özellikler ve potansiyellerle donatılmıştır. Ancak her birey bu donanımlarını farklı yönler sarf etmekte, hareket aynı olsa da kimi yanlış yolda kimi de doğru yolda yürümektedir; iyilik veya kötülük işlemektedir. Onların hangi yolu seçtiklerine bağlı olarak da kimi elmas ruhlu olurken kiminin de kalbi kararmakta, katılaşmakta ve kömür ruhlu birine dönüşebilmektedir.

İnsanın kendisi için yapacağı en büyük iyilik içindeki iyiliği ortaya çıkartmaktır.

11 **Zevk-i selim:** Meşru ve ahlaki çerçevede bulunan temiz ve yüksek zevk. Bozulmamış insanî fitratla bulunan ve İslam sanatına temel oluşturan zevk.

12 Bkz. Nursi, *İşaratü'l-İcaz*, 46, 300, 348.

Allah insanlara bunun için sayısız fırsat verir. O (ac) tövbe ve bağış kapısını açmıştır, insana düşen bu kapıdan girmektir. Nitekim Hz. Peygamber (asm) “Her insan hata eder.. Hata edenlerin en iyisi tövbe edenlerdir”¹³ buyurarak insanları tövbe etmeye ve hayatlarında yepyeni bir sayfa açmaya teşvik etmiştir. O, işlediği günahların ardından çeşitli şekillerde iyilikler yaparak, bunları tövbenin kabule vesile yapmaya teşvik etmiştir. Ayrıca günahkâr insanın işlediği bu iyilikler, onun iyileşme kararını; hayatından kötülüklerin yerini iyiliklerin almasını temsil etmektedir. Hz. Peygamber’in (asm) aşağıdaki hadisi de bununla ilgilidir:

“Nerede olursan ol, Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlaka uygun biçimde davran!”¹⁴

İnsanın kötülüğe niyet ederek “Sonra bir sevap işlerim, günahım affolunur” diye düşünmesi yanlıştır. İnsan işlediği suçları yapacağı kötülükler için bir denge unsuru olarak görmemelidir. Ancak yanılıp hata ettiğinde hemen tövbe etmeli, hayatında yeni temiz bir sayfa açmalı ve o sayfaya önce bir iyilik yazmalıdır.

Kötülüğün kalbinde bıraktığı izi silmek için iyiliğe yönelmeli, iyilik yapmalıdır.

Ancak kötülüğü pişmanlıkla terk etmeden, onun bıraktığı iz silinmez.

İnsanın en büyük gayesi insan olmaktır.

Başka hedefler sadece bir araçtır.

İnsan olmak sadece sizin elinizdedir.

İnsan kendini, nefesine inandırmak yerine vicdanın hükmüne boyun eğmelidir. “İçim temiz” demek yerine vicdanını temiz tutmaya çalışmalıdır.

Kur’an insanın yaratılıştan iyi olduğunu ve en iyiyi yapabileceğini işaret eder. Dünya hayatı onun en güzel davranışları sergilemesi için var edilmiştir:

“O ki hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır.” (Mülk 67/2. Ayrıca bkz. Hûd 11/7)

“İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim diye şüphesiz biz yer-yüzündeki şeyleri ona bir zinet yaptık.” (Kehf 18/7)

İnsanın bir yaratılış gayesi varsa bunu gerçekleştirecek gücü de vardır. O hâlde insan ilk önce en iyi ve en güzeli gerçekleştirebileceğine inanmalıdır. Sonra da içindeki bu gücü keşfetmeye ve geliştirmeye çalışmalıdır. Nitekim Said Nursi’nin bu konuda dikkat çektiği iki prensip vardır:

- İnsanın fitraten iyi ve kemale yönelmiş oluşu
- Ümitvar olmak bu konuyla yakından ilgilidir.

13 Tirmizî, “Kıyâme”, 49.

14 Tirmizî, “Birr”, 55.

Sonuç

Yüce Allah (ac) insanı bir yaratılış gayesiyle var etmiş ve onu bu gayeye ulaşabileceği çeşitli potansiyellerle donatmıştır. Bu Yüce Allah'ın hikmet ve adaletinin bir gereğidir. O, boş ve işlevsiz, anlamsız bir şey yaramaz. İnsanın bir yaratılış gayesi varsa bunu gerçekleştirecek gücü de vardır. Nitekim Said Nursi dikkat çektiği iki prensip bu konuyla yakından ilgilidir.

Bu prensiplerin ilki insanın fitraten üstünlük ve iyiliğidir. İnsan fitratı gereği kemali yani manevî olgunluk ve ongunluğu arar.

İnsan eğer yaratılış olarak iyi olduğunu ve iyiye ulaşabileceğinin bilincine varırsa iyileşme ümidini asla kaybetmez. Kötülülerin temelinde yatan hastalıklardan biri de insanın iyileşme ümidini kaybetmesidir. Bu, tedavi ve şifadan umut kesen hastanın hızlı bir şekilde daha da kötüleşmesine benzer.

İyileşme ümidini kaybetmeye başladığında insan Allah'ın (ac) bir kuluna karşılıksız iyilik yapmalıdır. Samimiyetle yaptığı bu iyilik onun kendisine bakışı da değişecektir. İşte yeni bir başlangıca buradan başlamalıdır.

İkincisi de ümittir. İnanan insanın hep ümit ettiği şey Allah'ın (ac) rahmetidir. O, Allah'ın rahmetine güvenir. Tüm potansiyelleriyle ilahî rahmet, rıza ve gufrana ulaşmaya çalışır. Allah'ın rahmetiyle kemale; olgunluğa ve iki dünyada saadete ulaşabileceği ümidi onun için en büyük motivasyon kaynağı olur.

Kaynakça

1. Ardoğan, Recep. *Güzel Düşün Güzel Gör*. İstanbul: KLM Yayınları, 2018.
2. Nursi, Bediüzzaman Said. *İşaratü'l-İ'caz*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
3. _____. *Lem'alar*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.
4. _____. *Sözler*. İstanbul: Söz-Basım Yayın, 2012.